

KİTABXANAŞÜNASLIQ

Xəlil İSMAYİLOV
pedaqoji elmlər namizədi,
dosent

M.F.AXUNDOV ADINA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT KİTABXANASININ ELMİ-TƏDQIQAT FƏALİYYƏTİ (1970-1990-cı illər)

Kitabxanaşünaslığın mühüm tərkib hissəsini təşkil edən elmi-tədqiqat işləri çox mürəkkəb, dinamik, yüksək peşəkarlıq və xüsusi istedad tələb edən, elmin və mədəniyyətin inkişafında mühüm yer tutan fəaliyyət sahəsidir. Kitabxanalarda elmi-tədqiqat işləri öz mahiyyətinə görə bir sıra kitabxana proseslərində meydana çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasına, geniş kitabxana ictimaiyyətinin elmi və mədəni tərəqqisinə kömək etmək baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kitabxanaların keçdiyi tarixi yolun, xüsusən onların köhnə metodologiya və ideoloji prinsiplər əsasında işlənmiş ayrı-ayrı problemlərin yenidən obyektiv, tənqidi təhlil əsasında araşdırılması günün vacib məsələlərindəndir.

Son illərdə kitabxana işi sahəsində yeni konsepsiya və qanunların qəbulu, kitabxanaçılar cəmiyyətinin və assosiasiyaların yaradılması geniş kitabxana ictimaiyyəti qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrinin həllində respublika kitabxanalarında aparılan elmi-tədqiqat işlərinin mühüm rolu vardır.

Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiyaşünaslıq elmləri üzrə elmi-tədqiqat işləri hələ 30-cu illərdən başlamışdır. Bu da 1923-cü ildə Azərbaycanı Tədqiq və Tətib Cəmiyyətinin təşkili ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, cəmiyyətin 4 noyabr 1923-cü il tarixli iclasında professor A.V.Baqrinin «Biblioqrafiya komissiyası haqqında» məruzəsi dinlənmiş və qərara alınmışdır ki, Azərbaycanı Tədqiq və Tətib Cəmiyyətinin yanında biblioqrafiya bürosu yaradılsın.

Lakin respublikamızda kitabxanaşünaslıq və bibliografiyaşünaslıq elmləri sahəsində tədqiqat işlərinin plana uyğun inkişafı 40-50-ci illərdən başlamışdır. Bu da bilavasitə kitabxanaşünaslıq şöbəsinin açılışı ilə bağlı olmuşdur.

Respublikamızda kitabxanaşünaslığa dair ilk elmi-tədqiqat işləri əməkdar elm xadimi, Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor Abuzər Xələfovun adı ilə bağlıdır. Professor A.Xələfovun elmi-tədqiqat işləri kitabxanaşünaslığın nəzəri və təcrübi işlərində mühüm rol oynamışdır və hazırda geniş oxucu kütləsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

60-cı illərdə professor Abuzər Xələfovla yanaşı, ayrı-ayrı sahəvi kitabxanalar da elmi-tədqiqat işlərinə xüsusi diqqət yetirməyə başlamışlar. Bu kitabxanalar öz elmi-tədqiqat işlərini bilavasitə professor A.Xələfovun elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə əlaqəli qurmuş və nəticədə 70-80-ci illərdə həmin sahədə böyük müvəffəqiyyətlər qazanmışlar. Bu kitabxanalardan biri də M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası olmuşdur.

M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasında elmi-tədqiqat işlərinin təşkili Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin 1972-ci ildə «Azərbaycan SSR-də kitabxanaşünaslıq və bibliografiya üzrə elmi-tədqiqat işinin təşkilinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında» qərarı ilə bağlı olmuşdur. Qərara əsasən Dövlət Kitabxanası respublika elmi-tədqiqat işləri üzrə əlaqələndirmə mərkəzi seçilmiş və onun fəaliyyətinə diqqət artırılmışdır. Bu fəaliyyətin davamı olaraq 1975-ci ildə Dövlət Kitabxanasında elmi-tədqiqat şöbəsi yaradılmışdır. Düzdür 70-ci illərə kimi Dövlət kitabxanasında kompleks elmi-tədqiqat işləri aparılmasa da, ayrı-ayrı fərdlər elmi-tədqiqat işləri aparmış və müəyyən uğurlar qazanmışdılar. 70-ci illərdən başlayaraq Dövlət Kitabxanasında elmi-tədqiqat işləri məqsədə uyğun və planlı şəkildə aparılmışdır.

Tədqiq olunan 1970-1990-cı illərdə Dövlət Kitabxanasında 48 mövzuda elmi-tədqiqat işləri aparılmış və onların 44-ü başa çatdırılmışdır. Onlardan «Azərbaycan kəndində kitab və mütaliə problemləri», «Oxucu mütaliəsinə rəhbərlikdə bibliografik göstəricilərin rolu», «Kütləvi kitabxanalarda oxucu sorğuları və mütaliə dinamikası», «Respublika kitabxanalarında informasiya xidmətinin təşkili», «Rədd cavabların tədqiqi və onların aradan qaldırılması» və b. göstərmək olar. Bütün tədqiqat işləri anket metodları, müsahibə,

statistik göstəricilərin təhlili və b. formalarda işlənilib. Hər bir elmi-tədqiqat işi təxminən 4 il müddətində həyata keçirilib.

Aparılan tədqiqatların proqramına əsasən aşağıdakı kompleks problem məsələlər daxil edilmişdir: əhalinin çap məhsuluna olan tələbatını necə ödəməli; kütləvi kitabxanalarda müxtəlif oxucu qruplarına münasibət; kütləvi kitabxanalarda oxucu sorğuları; müxtəlif sosial qrupların asudə vaxtında mütaliənin yeri; ədəbiyyat haqqında informasiya kanalı və s. Nəticədə kitabxanada müxtəlif sosial-milli qrupların kitabxanaya və ayrı-ayrı xidmət şöbələrinə münasibəti öyrənilmiş və çox əhəmiyyətli iş təcrübəsi əldə edilmişdir.

Dövlət Kitabxanasının həyata keçirdiyi ilk ən böyük elmi-tədqiqat işi «Azərbaycan kəndində kitab və mütaliə» probleminə həsr olunmuşdur. Bu tədqiqat işi 1975-1980-ci illərdə həyata keçirilmişdir. Bu tədqiqat işinə Dövlət Kitabxanası işçiləri ilə yanaşı, BDU-nun kitabxanaçılıq fakültəsinin 50 tələbəsi cəlb edilmiş, respublikamızın 11 rayonunda 2200 ailədə və ümumi fərdlər arasında anket sorğusu aparılmışdır. Tədqiqatın nəticəsi Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin kollegiyasında və Dövlət Kitabxanasının elmi şurasında müzakirə edilmiş və 10 çap vərəqi həcmində elmi hesabat dərc edilmişdir.

70-ci illərin ikinci yarısında Dövlət Kitabxanasının apardığı elmi-tədqiqat işləri kitabxanaşünaslığın müxtəlif sahələrini əhatə etmişdir. Burada «Kütləvi kitabxanalarda oxucu sorğusu və mütaliə dinamikası (1973-1985)» adlı elmi-tədqiqat işini xüsusilə qeyd etmək olar. Tədqiqatın əsas məqsədi mütaliə haqqında daimi informasiyaya nail olmaq məqsədini güdmüşdür.

Bu illərdə Dövlət Kitabxanasında aparılmış elmi-tədqiqat işlərinə «Oxucu mütaliəsinə rəhbərlikdə bibliografik göstəricilərin rolu», «Azərbaycan neftçilərinin sosial-psixoloji mütaliə aspekti», «Azərbaycan EA Mərkəzi Kitabxana Sistemində fondun formalaşmasının mün-təzəmliyi» və başqaları da müvəffəqiyyətlə başa çatmışdır. Bu tədqiqat işləri Mədəniyyət Nazirliyinin kitabxanaçılıq komissiyası ilə mün-təzəm müzakirə edilmişdir. Bu müzakirələr müxtəlif idarə və müəssisə kitabxanalarının qarşılıqlı əlaqəsinə kömək etmiş və elmi-tədqiqat işləri üçün geniş şərait yaratmışdır. Nəticədə 80-ci illərin əvvəllərində kitabxanalarda elmi-tədqiqat işlərinin və tədqiqatçıların sayı artmış, mövzu tematikası genişlənmiş, aparılan tədqiqatların keyfiyyəti yüksəlmişdir.

«Azərbaycan Dövlət Kitabxanasında oxucuların tipologiyası və onlara kitabxana xidmətinin təkmilləşdirilməsi» mövzusunda

aparılmış elmi-tədqiqat işi 1978-1981-ci illərdə həyata keçirilmişdir. Tədqiqatın məqsədi Dövlət Kitabxanasında kitabxana-bibliografiya və informasiya xidməti sistemini öyrənmək və oxucu sorğularının operativ yerinə yetirilməsinə nail olmaq idi. Tədqiqat işi iki mərhələdə aparılmışdır. Birinci mərhələnin yekunundan məlum olur ki, Dövlət Kitabxanasının fondu yaxşı vəziyyətdədir və xidmət işinin keyfiyyəti xeyli yüksəlmişdir.

«Kitabın nəşriyyatdan oxucuya kimi keçdiyi yol» adlı tədqiqat işi Azərənşrin köməkliliyi ilə aparılmışdır. Tədqiqat zamanı Kitabxana-kollektorunda, Azərkitabın mağazalarında və Dövlət Kitabxanasının komplektləşdirmə və kitabışləmə şöbəsində kitabın keçdiyi yol yoxlanılmış və alınan göstəricilər mərhələlər üzrə müzakirə edilmişdir. Nəticədə kitabın keçdiyi yol 4-5 aydan 15-20 günə endirilmişdir.

«MKS-lərdə fondun komplektləşdirilməsi və istifadəsi» adlı elmi-tədqiqat işi isə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin «Kütləvi kitabxanalarda kitab fondunun qorunması, istifadəsi və komplektləşdirilməsi» haqqında 4 noyabr 1985-ci il qərarına uyğun olaraq aparılmışdır. Bununla yanaşı, Dövlət Kitabxanası 1986-cı ildə «1986-1990 və 2000-ci illərdə kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri» adlı tədbirlər planı hazırlamışdır. Lakin 80-ci illərin axırlarında ölkəmizdə baş verən sosial-siyasi dəyişikliklər bütün sahələrdə olduğu kimi, Dövlət Kitabxanasında da elmi-tədqiqat işlərinə marağı xeyli azaltmışdır. Ancaq bu heç də o demək deyil ki, kitabxanada elmi-tədqiqat işləri tamamilə dayandırılmışdır. 1989-cu ildə Dövlət Kitabxanasının elmi-tədqiqat işi şöbəsində sosioloji xidmət bölməsi yaradılmışdır. Bölmənin əsas məqsədi oxucu mütaliəsinin tədqiqi əsasında sosioloji xidmətin məsələləri, sosioloji xidmət və onun təşkili, inkişaf perspektivləri ilə bağlı problemlər, tədqiqat işlərinin strukturu olan sosioloji xidmətin əsas funksiyalarını şərh etməkdən ibarətdir. Bölmənin yaradılması ilə əlaqədar Dövlət Kitabxanasında «Kitabxanalarda ünsiyyət», «Biz və ədəbiyyat», «Biz sovet şairlərinin əsərlərini necə oxuyuruq» mövzularında elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır.

1990-cı ildə Dövlət Kitabxanası respublika elmi-tədqiqat işləri üzrə əlaqələndirmə planını elmi-tədqiqat işi şöbəsinin iş planı ilə əvəz etmişdir. Buna əsas səbəb respublika elmi kitabxanalarının əksəriyyətində elmi-tədqiqat işlərinin aparılmaması olmuşdur. M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası işə ancaq hər hansı bir

məsələni tövsiyə etmək hüququndadır. Hazırda kitabxana ancaq elmi-tədqiqat işlərinə marağ göstərən kitabxanalara köməklik göstərir.

Son illərdə Dövlət Kitabxanası «Bakı şəhərində kitabxana sistemi» adlı elmi-tədqiqat işi üzərində çalışır. Tədqiqatın əsas məqsədini Bakı şəhərində kitabxana sistemi haqqında tam məlumatın toplanması və elmi məlumatların, tövsiyələrin işlənməsi təşkil edir.

Tədqiqatın işlənməsi üçün aşağıdakı obyektlər seçilmişdir: universal elmi kitabxanalar; müəssisələrin, idarələrin, milli mədəniyyət mərkəzlərinin, yeni siyasi partiyaların, redaksiyaların, məscidlərin, xəstəxanaların, məktəblərin, sanatoriya və nəzdində olan kitabxanalar.

Tədqiqatın metodikasına aşağıdakı məsələlər daxildir: kitabxana-məlumat vəsaitlərinin quruluşu və təşkilinin öyrənilməsi; müxtəlif tipli kitabxanalar və sənəd fondları üçün vahid pasport nümunələrinin hazırlanması.

Qərara alınmışdır ki, bu tədqiqat işi Bakı şəhər kitabxana sistemlərində müqavilə yolu ilə həyata keçirilsin. Hazırda aşağıdakı təşkilatlarla müqavilə bağlanmışdır: Prezident Aparatı, Milli Məclis, Nazirlər Kabineti, Ali Məhkəmə, Respublika Prokurorluğu, dini idarələr, müxtəlif siyasi partiyalar, ictimai təşkilatlar və s. Lakin hələlik bu idarə və təşkilatların kitabxanaları haqqında məlumat əldə olunmadığına görə tədqiqat işi Bakı şəhərində yerləşən 22 kitabxanada aparılmışdır.

Tədqiqat işi nəticəsində məlum olmuşdur ki, 90-cı illərin əvvəllərində aşağıdakı müəssisə və təşkilatlarda kitabxanalar meydana gəlmişdir: milli mədəniyyət mərkəzlərində, məbədlərdə, yeni siyasi partiyalarda.

Bakı şəhərində kitabxanaların hüquq və nüfuz dairəsinin təsiri baxımından milli kitabxanaya aşağıdakılar daxil edilmişdir: məhəlli kitabxanalar, kiçik kitabxanalar və qeyri kitabxana fondları. Hər bir qrupun təşkilində universal və xüsusi kitabxanalar mövcuddur.

Universal xarakterli milli kitabxanaya M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası, EA-nın Əsaslı Kitabxanası, C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası, Bakı Şəhər Mərkəzi Kitabxanası daxildir.

Məhəlli universal kitabxanaya qrupuna Bakı şəhər əhalisinə xidmət edən kütləvi kitabxanalar daxildir. Bu kitabxanalar arasında Mərkəzi Şəhər Uşaq Kitabxanası və Mərkəzi Şəhər Kitabxanası əhəmiyyətli yerlərdən birini tuturdu. Bu kitabxanalar malik olduğu

fondlara görə şəhər kitabxanalarının ümumi fondunun 7%-ni təşkil etsələr də, bütün oxucu təbəqələrinin 25%-ə xidmət edirdilər.

Tədqiqatın nəticələrindən məlum olur ki, əhalinin kitabxanalardan istifadə etmək imkanı 60%-dir. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, həmin kitabxanalarda hamının istifadə edə biləcəyi ədəbiyyat azalmışdır. Çünki 1990-1991-ci illərdə bir sıra saray və mədəniyyət evlərinin iri kitabxanaları bağlanmışdır. Bura daxildir: həmkarlar komitələrinin nəzdində olan kiçik müəssisələrin kitabxanaları; tikinti trestlərinin, idarələrinin, kiçik fabrik və zavodların kitabxanaları; vilayət həmkarlar komitələrinin kitabxanaları, mədəniyyət evlərinin və mədəniyyət saraylarının nəzdində olan kitabxanalar; siyasi-maarif evlərinin və kabinetlərinin kitabxanaları.

Tədqiqatlar göstərir ki, 1920-ci ilə qədərki dövrlə müqayisədə kitabxana fondlarında olan qiymətli əsərlərin bir çoxu məhv edilmiş, başqa qismi isə böyük kitabxanalar arasında həlşüdürlmüş və ya 20-30-cu illərdə yaradılmış kitabxanaların əsasını təşkil etmişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq son illərdə Dövlət kitabxanasında aparılan elmi-tədqiqat işlərində kitabxanaların işinə yenidən baxılmış və konkret tövsiyələr hazırlanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bakı şəhərində kitabxana sistemi/M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanası.-B., 1994.-S.5.
2. Xələfov Ə. Mütaliə mədəniyyəti haqqında.-B.: Maarif, 1965.-30 s.
3. Итоги исследования. Книга в жизни Азербайджанского села.-Б., 1982.-271 с.
4. Qafirova L.Y. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının inkişaf tarixindən //M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasının elmi əsərləri.-Bur.5.-B., 1990.-S.15.
5. M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasının hesabatı.-1975.-S.112.
6. Rayskaya N. Elmi-tədqiqat işləri bu gün və sabah// M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasının elmi əsərləri.-Bur.6.-B.,1993.-S.84-89.

Х.И.ИСМАИЛОВ

*Научно-исследовательская деятельность Азербайджанской
Государственной Библиотеки им. М.Ф.Ахундова
(1970-1990 годы)*

Резюме

В статье отмечается, что организация научно-исследовательской работы государственной библиотеки им. М.Ф.Ахундова связано с постановлением Министерства культуры Азербайджана 1972 года «О мерах улучшения развития научно-исследовательской работы по библиотековедению и библиографии Азербайджанской ССР». На основании постановления научно-исследовательская работа Государственной библиотеки была избрана координационным центром, а также было уделено внимание ее деятельности. В 1975 году в государственной библиотеке был создан научно-исследовательский отдел. До 70-х годов Государственной библиотекой был проведен комплекс научно-исследовательских работ.

За 1970-1990 гг. Государственной библиотекой намечалось разработать 48 научно-исследовательских тем, из них было выполнено 44. Среди них можно отметить: «Проблемы книги и чтения сельского населения Азербайджана», «Роль библиографических указателей по руководству чтением читателей», «Динамика чтения и читательского запроса в публичных библиотеках», «Организация информационного обслуживания в республиканских библиотеках», «Исследование отказов и пути их устранения» и др. В статье также указывается, что в научно-исследовательской работе Государственной библиотеки рассмотрена работа библиотек и подготовлены конкретные предложения.